
НАУКОВІ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМАТИКИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ – ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ВХОДЖЕННЯ УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПРОСТІР

Курс України на європейську та євроатлантичну інтеграцію потребує якісних змін у сфері науки і освіти, динамічного інтеграційного поступу в європейський простір вищої освіти, базові положення якого чітко виписані у Болонській декларації.

Інтеграція України в європейський освітній простір потребує вироблення нових механізмів, серед яких: *обмін випускниками вузів, вирішення проблеми юридичного визнання дипломів українських вузів у країнах Європейського Союзу; створення умов з метою недопущення «відтоку мізків» з нашої держави; адаптування законодавства України до вимог Євросоюзу; підготовка фахівців, спроможних захистити інтереси країни у жорстких умовах світової конкуренції, враховуючи членство в СОТ та інше.*

Важливе місце в системі роботи вищої школи із забезпечення інтеграції науки і освіти в навчальний процес займають фундаментальні і наукові розробки та використання їх результатів. Тому увага до проблем якості підготовки фахівців вищої школи в умовах євроінтеграційного поступу держави закономірна.

Так, протягом 2007-2008 рр. НН Інститут філософії та євроінтеграційних досліджень Закарпатського державного університету брав участь у конкурсах наукових проєктів на виконання загальнодержавних організаційно-аналітичних та науково-методологічних заходів за бюджетною програмою 2201540.

Інститут увійшов до числа переможців і, згідно з договором за номером ЦП/378-2008 між МОН України і Закарпатським державним університетом, здобув право реалізувати науковий проєкт «Розроблення навчально-методичного забезпе-

---

чення включення питань євроатлантичної інтеграції до програм підготовки фахівців у вищих навчальних закладах за спеціальністю “Міжнародні відносини” з виданням посібників, збірників нормативно-правових актів, методичних розробок і пілотне впровадження результатів проекту на регіональному рівні».

Результатом наукової та навчальної роботи Закарпатського державного університету щодо забезпечення інтеграції науки і освіти як необхідної умови підвищення якості підготовки фахівців стала розробка і видання підручників нового покоління у 2007-2008 рр.

При розробці підручників викладачами університету враховані як сучасні навчально-методичні вимоги так і новаторські підходи у створенні підручників нового покоління, зокрема розробка інтерактивних, мультимедійних навчальних матеріалів у електронній формі.

Зокрема, НН Інститутом філософії та євроінтеграційних досліджень Закарпатського університету при підготовці та випуску серії видань «Євроінтеграція: український вимір» (15 вип.) — пріоритетним було дотримання таких навчально-методичних вимог, як науковість підручника, логічна структурованість, модальність, наявність навчально-методичного апарату.

Видання стало результатом виконання наукових проєктів з розробки та дослідження навчально-методичного забезпечення включення питань євроатлантичної інтеграції до програм підготовки фахівців у вищих навчальних закладах за спеціальністю “Міжнародні відносини”. Це зумовило логічну структуру видання, яка складається з трьох груп: перша — 8 навчальних посібників, які отримали Гриф МОН України «Рекомендовано як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів»; друга — 5 збірників наукових праць за матеріалами наукових конференцій і «круглих столів»; третья — 4 навчальних та 2 навчально-методичних посібники.

Особливе місце серед видань, наукових розробок 2007-2008 років, займають комплекс навчальних посібників, які

є фундаментальними для організації спецкурсу «**Український вимір європейської та євроатлантичної інтеграції**». Він складається з таких навчальних посібників:

І.В.Артюмов Український вимір європейської та євроатлантичної інтеграції: Навчальний посібник: У 2-х кн. – Ужгород: Ліра, 2008. – Кн.1. Україна – Європейський Союз. – 476 с. (Серія “ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ: УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР”; Вип. 11) Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник.

Нормативно-правове забезпечення стратегічного курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграцію: Навчальний посібник-хрестоматія. У 2 частинах /Уклад, і коментарі: І.В.Артюмов, Д.В.Вітер, Л.І.Загайнова, О.М.Казакевич, О.М.Руденко. - Ужгород: Ліра, 2007. - Ч.І.: Нормативно-правове регулювання взаємовідносин між Україною та Європейським Союзом. – 452 с. (Серія "Євроінтеграція: український вимір". Вип.5). Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник.

І.В.Артюмов Український вимір європейської та євроатлантичної інтеграції: Навчальний посібник: У 2-х кн. – Ужгород: Ліра, 2008. – Кн. 2.Україна-НАТО. – 370 с. (Серія “ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ: УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР”; Вип. 11) Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник.

Нормативно-правове забезпечення стратегічного курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграцію: Навчальний посібник-хрестоматія. У 2 частинах /Уклад, і коментарі: І.В.Артюмов, Д.В.Вітер, Л.І.Загайнова, О.М.Казакевич, О.М.Руденко. - Ужгород: Ліра, 2007. - Ч.2.: Нормативно-правове регулювання взаємовідносин між Україною та НАТО. - 346 с. (Серія "Євроінтеграція: український вимір". Вип.5). Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник.

Інститути ЄС і НАТО. Глосарій основних термінів та понять: Навчальний посібник / Укладачі: І.В.Артюмов, Д.В.Вітер, Л.І.Загайнова, О.М.Казакевич, О.М.Руденко.

- Ужгород: Ліра, 2007. - 282 с. - Бібліогр.: 272-282 с. (Серія "Євроінтеграція: український вимір". Вип. 4). *Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник.*

І.В.Артёмов. Європейська та євроатлантична інтеграція: український вимір: Навчально-методичний посібник і робоча програма навчальної дисципліни. – Ужгород, 2008 – 136 с.

Експертами та рецензентами названого комплексу навчальних посібників, що розроблені інститутом були: **Хандогій Володимир Дмитрович** – Перший заступник міністра закордонних справ України; **Бондаренко Віктор Дмитрович** – вчений секретар ВАК України, доктор філософських наук, професор; **Майборода Олександр Микитович** – заступник директора Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України, доктор історичних наук, професор), які надавали необхідну консультативну і методичну допомогу та контролювали хід виконання технічного завдання і календарного плану виконання.

Про належний рівень наукових розробок виконаних в процесі реалізації наукового проекту свідчить те, що названі вище навчальні посібники отримали гриф МОН України «Рекомендовано як навчальний посібник для вищих навчальних закладів».

Поряд із названими навчальними посібниками в процесі виконання наукового проекту було підготовлено ще ряд видань з актуальних проблем європейської та євроатлантичної інтеграції України. Зокрема це:

Регіональна політика і транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України: Збірник наукових праць за матеріалами міжнародної наукової конференції (м. Ужгород, 24-25 травня 2007 р.)/ Відп. ред. І.В.Артёмов. - Ужгород: ЗақДУ, Ліра, 2007. - 456 с. (Серія "Євроінтеграція: український вимір": Вип. 1)

Державне управління в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції України: історія, теорія, методологія (Мо-

---

ніторинг наукових досліджень і розробок): Навчальний посібник. - Ужгород: Ліра, 2007. - 343 с. (Серія: "Євроінтеграція: український вимір". Вип.2). Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник.

Україна на перехресті геополітичних інтересів: актуальні аспекти проблеми: Збірник наукових праць / Відп. ред. І.В.Артёмов. - Ужгород: ЗақДУ. Ліра. 2007. - 346 с. (Серія: "Євроінтеграція: український вимір". Вип.3).

Офіцінський Р.А. Європейська та євроатлантична інтеграція України. Соціальний аспект: Навчальний посібник. - Ужгород: Ліра. 2007. - 320 с. (Серія "Євроінтеграція: український вимір". Вип. 6). Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник.

І.В.Артёмов. Проблеми і перспективи входження України в Європейський Союз: Навчальний посібник. - Ужгород: Ліра, 2007. - 310. (Серія "Євроінтеграція: український вимір". Вип. 7).

Мітряєва С.І. Європейська безпека і Україна: Навчальний посібник. — Ужгород: Ліра, 2008. – 222 с. (Серія "Євроінтеграція: український вимір". Вип. 8).

Актуальні аспекти реалізації євроінтеграційних прагнень України: Збірник наукових праць за матеріалами науково-практичної конференції (м. Ужгород, 29-30 листопада 2007 р.)/ Відп. ред. І.В.Артёмов. - Ужгород: Ліра, 2008. - 390 с. (Серія "ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ: УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР"; Вип. 9)

Європейська та євроатлантична інтеграція України: стан і перспективи: Збірник наукових праць. –Ужгород: Ліра, 2008. – 374 с. (Серія "ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ: УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР"; Вип. 10)

І.В.Артёмов. Актуальні проблеми зовнішньої політики України: Навчально-методичний посібник і робоча програма навчальної дисципліни. – Ужгород, 2008 – 136 с.

Взаємовідносини України з НАТО: соціально-політичний аспект. Збірник наукових праць. – Ужгород: Ліра, 2008 – 260 с. (Серія “ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ: УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР”; Вип. 12)

І.В.Артьомов. Транскордонне співробітництво: актуальні проблеми: Монографія. – Ужгород: Ліра, 2009. – 15 друк. арк. (Серія “ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ: УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР”; Вип. 13)

Механізми регулювання інтеграційних процесів в Україні: Навч. посіб. / І.В.Артьомов, В.Д.Бакуменко, В.Д.Бондаренко, С.В.Бутівченко, О.М.Ващук, Д.В.Вітер, В.В.Гоблик, Л.І.Загайнова, О.М.Казакевич, Ю.Г.Кальниш, В.М.Козаков, І.В.Козюра, З.І.Логвін, О.М.Руденко, Л.В.Тимчук. – Ужгород.: Вид-во Ліра, 2008. – 465 с. Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник.

Міжнародна інтеграція: Навчальн. посіб. / І.В.Артьомов, В.Д.Бакуменко, О.М.Ващук, Д.В.Вітер, С.І.Вировий, В.В.Гоблик, І.М.Забара, Л.І.Загайнова, Г.М.Казакевич, О.М.Казакевич, Ю.Г.Кальниш, І.В.Козюра, С.А.Криворучко, З.І.Логвін, О.В.Манойленко, І.В.Рейтерович, О.М.Руденко, О.М.Рудік, С.О.Телешун, О.Р.Титаренко, І.В.Шкурат, О.М.Шушпанніков. – Ужгород.: Вид-во Ліра, 2008. – 387 с. Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник.

Характерною особливістю навчального закладу є те, що в основу діяльності Закарпатського державного університету покладена концепція зближення теоретичних наукових досліджень та фахової освіти. З метою активізації наукової складової у освітній діяльності університетом було укладено ряд угод про співробітництво з вітчизняними та зарубіжними науково-дослідними інститутами та установами. Залучення до викладацької діяльності в університеті провідних науковців сприяла інтеграції новітніх наукових розробок у навчальний процес та цілеспрямованій підготовці та відбору перспективної молоді для потреб фундаментальної науки.

Важливе місце в діяльності університету займає участь студентства у науково-дослідній діяльності, залучення обда-

---

рованих студентів до підготовки академічних підручників та навчальних посібників, наукових вісників університету. Зокрема, у підготовці та виданні науковцями Закарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Національної академії державного управління при Президентові України фундаментальних навчальних посібників серії «Євроінтеграція: український вимір» **активно залучались студенти факультетів юридичного та міжнародних відносин: Агаєва Айнура, Бродич Андріана, Ващук Андрій, Вовканич Іван, Вайнраух Олександр, Гоблик Владислав, Дорогі Наталія, Данканич Олександр, Єгорова Ольга, Марчук Роман, Раповець Оксана, Тюшка Тетяна, Чейпеш Олександр, Чернявський Борис, Шпільман Богдан та інші.** Їх статті опубліковані у збірниках наукових праць університету.

Вагомим аргументом на користь підготовлених навчальних посібників з проблем європейської та євроатлантичної інтеграції України є те, що усі вони успішно пройшли всебічний моніторинг на придатність для навчального процесу студентів, які навчаються за профілем дисциплін — «Міжнародні відносини». **Впровадження результатів наукового проекту на регіональному рівні проведено у 3 етапи.**

По-перше, вчена рада Закарпатського державного університету заслухала звіт керівника наукового проекту Артьомова І.В. — директора НН Інституту філософії та євроінтеграційних досліджень університету і схвалила результати виконання проекту.

По-друге, громадській організації «Рада ректорів вищих навчальних закладів Закарпатської області» було запропоновано використовувати в навчальному процесі наукову продукцію, створену в ході реалізації проекту.

По-третє, управління освіти та управління євроінтеграції Закарпатської обласної державної адміністрації підписали акт прийому продукції за результатами виконання наукового проекту для впровадження у навчальних закладах на регіональному рівні.

Серед першочергових завдань вищої школи центральне місце займає робота по формуванню концептуальної моделі інноваційного розвитку вищого навчального закладу, що є одним із пріоритетів розвитку європейського простору вищої освіти.

З метою реалізації освітянської місії в Закарпатському державному університеті розроблено концептуальну модель інноваційного розвитку університету та концепцію науково-дослідної роботи, основними відправними принципами якої є:

- *наука та інноватика* в університеті є невід'ємною складовою його діяльності та соціально-економічного розвитку, наукова, науково-технічна та *інноваційна діяльність* університету спрямована на задоволення потреб навчального закладу;
- забезпечення підготовки фахівців в університеті, які відповідають вимогам економіки і суспільства, рівню світових кваліфікаційних вимог;
- відповідність форм наукової, науково-технічної та *інноваційної діяльності* університету рушійним силам, засобам і механізмам соціально-орієнтованої ринкової економіки.

Метою наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності ЗақДУ стало:

- формування, накопичення та використання знань у процесі підготовки студентів, що відповідають потребам економіки і суспільства, рівневі світових кваліфікаційних вимог;
- впровадження через випускників університету наукових знань та досягнень у всі сфери промисловості, економіки та суспільства;
- підготовка магістрів, кандидатів і докторів наук з нових спеціальностей «Інноваційний менеджмент», «Інноватика», кадрове супроводження функціонування та інноваційного розвитку університету та соціально-орієнтованої ринкової економіки України;

Для реалізації поставленої мети розроблені основні стратегічні завдання наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності університету, а саме:

-
- забезпечення проведення в університеті фундаментальних і прикладних досліджень, створення нових технологій та досягнення інших наукових результатів, які повинні стати базою і змістом навчання, джерелом і складовою наукових шкіл;
  - розробка та поповнення змісту стандартів вищої освіти з урахуванням досягнень світової науки і техніки, посилення впливу науки на вирішення завдань освіти і виховання;
  - перехід від заходів збереження науково-технічного потенціалу до його подальшого розвитку та ефективного використання для задоволення потреб університету та його розбудови;
  - вдосконалення методів, засобів та форм тематичного планування та конкурсного відбору проектів наукових досліджень, механізмів втілення та використання наукових досягнень в навчальному процесі;
  - підвищення результативності залучення студентів, аспірантів до виконання наукових досліджень, їх участі в конференціях, конкурсах, олімпіадах, виставках, наукових публікаціях та забезпечення розвитку студентської наукової та інноваційної діяльності;
  - вирішення проблем оновлення матеріально-технічної бази наукових досліджень та розробок і створення та функціонування наукових та технологічних парків, бізнес- та інформаційно-технологічних інкубаторів, студентських юридичних клінік, інноваційно-технологічних центрів на базі університету;
  - вдосконалення засобів та форм інформаційного забезпечення наукових досліджень та інноваційної діяльності, стажування викладачів, виконання спільних наукових проектів та подальший розвиток міжнародного співробітництва у сфері наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності.

Особливе місце в загальній системі інноваційних заходів вищої школи на шляху інтеграції науки і освіти займають ключові проблеми кадрового забезпечення євроінтеграційного поступу держави. На це акцентована увага Державної програми підготовки і перепідготовки фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України до 2011 року, яка передбачає зокрема:

➤ Створення кафедр європейської інтеграції у вищих навчальних закладах. Опрацювання питання щодо включення окремих спеціальностей у сфері європейської та євроатлантич-

---

ної інтеграції до переліку напрямів і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах.

➤ Забезпечення підготовки та видання навчально-методичних посібників, періодичних видань, збірників нормативно-правових актів з питань європейської та євроатлантичної інтеграції, комплектування ними бібліотек вищих навчальних закладів, органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

➤ Проведення та координація наукових досліджень з актуальних питань європейської та євроатлантичної інтеграції, а також наукових, науково-методичних конференцій, симпозиумів, семінарів із цих питань.

Серед багатьох проблем ВНЗ України залишається питання визнання дипломів нашої держави в країнах Європейського Союзу. Це суттєво стримує інтегрування вищої школи України до європейського освітнього простору. На нашу думку, це актуальне питання вимагає до себе серйозної уваги у зв'язку з недооцінкою знань наших випускників з боку Євросоюзу.

Україна приєдналася до Болонського процесу 2005 року, зобов'язавшись внести відповідні зміни у національну систему освіти та приєднатися до роботи над визначенням пріоритетів у процесі створення єдиного європейського простору вищої освіти до 2010 року. Зараз відбувається інтенсивна реорганізація структури університетів, здійснюється адміністративна реформа та деякі перебудови у системі навчання.

У більшості вищих навчальних закладів уже запроваджено модульно-рейтингову систему. З 2007 року в Україні почав діяти новий список спеціальностей і кваліфікацій, адаптований до європейських вимог, що сприяє навчальним обмінам і відкриває можливості українцям продовжувати навчання в країнах ЄС. Проте існує низка проблем на шляху запровадження Болонської системи в Україні, серед них:

- Відсутня остаточно сформована законодавча база.
- Збільшився розрив зв'язків між сферою освіти і ринком праці.
- Двоступеневу систему не впроваджено повною мірою - існує плутанина у розумінні рівнів спеціаліста і магістра. Система

наукових ступенів складніша порівняно із загальноєвропейською, що ускладнює мобільність викладачів і науковців у Європі.

- В Україні проблемно функціонує система підвищення кваліфікації та перепідготовки. Нової системи, що задовольняла потреби ринкової економіки, не створено. Тому дуже важливий загальноєвропейський принцип "освіта упродовж усього життя" поки що в умовах нашої держави не може бути повною мірою реалізований.

Серед головних чинників, що негативно впливають на мобільність українських студентів:

- низький рівень фінансового забезпечення розвитку мобільності студентів;
- слабка підтримка спрощення візового режиму для студентів;
- низький рівень інформаційного забезпечення студентів щодо можливостей і умов навчання у вищих навчальних закладах Європи;
- низький рівень підтримки Міністерством освіти та науки мобільності студентів через надання грантів;
- обмежений доступ українських громадян до грантів країн - членів ЄС.

Ще одна проблема — професії, до яких існують спеціальні вимоги в Директивах ЄС про визнання дипломів, потребують проходження певних процедур в країні — члені ЄС, де особа вирішила займатися відповідною діяльністю.

Такими процедурами можуть бути здійснення практики з певної професії в країні прибуття впродовж визначеного періоду та проходження кваліфікаційних іспитів (щодо адвокатської діяльності). Проте щодо таких професій не існує автоматичного визнання кваліфікації. У кожному окремому випадку спеціально уповноважені органи країни визначають, чи допускати особу до відповідної професійної діяльності. Визнання кваліфікації означає, що особа має право провадити професійну діяльність на тих самих умовах, що й громадяни країни прийняття. Однак це не означає, що її диплом рівнозначний національним дипломам цієї країни.

Між Україною та ЄС не існує угод, що регулювали б здійснення професійної діяльності в тих галузях, щодо яких у Євро-

---

пейському Союзі діє спеціальна процедура визнання дипломів. Тому громадяни України не мають права практикувати ці професії у країнах — членах ЄС. Щодо решти професій, здійснення яких не врегульовано на євросоюзівському рівні — визнання дипломів українських навчальних закладів відбувається відповідно до нормативних актів країн-членів і згідно з бажанням працедавців. Жодних заходів сприяння цього визнання ЄС не здійснює.

Взаємне визнання документів про освіту, наукові ступені і вчені звання здійснюється також на підставі двосторонніх міжурядових угод, і хоча Україна має такі угоди з 24 країнами світу, серед них європейських країн лише шість: Болгарія, Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина та Франція (лише щодо визнання наукових і вчених ступенів).

Імплементация положень Болонської декларації, полегшення доступу до інформації про можливості освіти, спрощення видачі віз студентам і науковцям сприятиме збільшенню кількості **українських студентів, які здобувають освіту за кордоном.**

Разом з тим викликає стурбованість проблема наукової роботи у вищих навчальних закладах. Якщо в минулому дисертаційні дослідження були переважно продуктом планових і фінансованих державою науково-дослідних робіт, то сьогодні наука - на голодному пайку. Наслідком цього є проблема відтоку з України наукових кадрів. Наука і держава в Україні сьогодні залишаються взаємними боржниками. Всі ці та інші процеси надзвичайно важливі, і їх вирішення сприятиме підвищенню ефективності освітньої та наукової діяльності вищих навчальних закладів, інтеграції України у світовий та європейський освітній і науковий простір.

Українські експерти пропонують державі перетворити "відплив мізків" на "експорт кадрів", що дасть змогу максимально ефективно використати науковий потенціал країни і підтримати її систему освіти. Привабливою особливістю моделі "експорту кадрів" є створення "наукової діаспори": своєї рідної організації вихідців з України, які працюють за кордоном, які допомагали б українським студентам та аспірантам, що їдуть навчатися за кордон, а також давали консультаційну допомогу українським науковим і державним інституціям.

Важливим стратегічним пріоритетом української вищої школи на шляху інтегрування в європейський простір вищої освіти залишається проблема своєчасного і адекватного реагування на всі розумні, прогресивні зміни глобального світу, зберігаючи при цьому свою національну ідентичність, свою специфіку, автентичність і культурні традиції. В процесі неминучої трансформації університети майбутнього перш за все повинні зберегти свою незалежність від політиків, бізнесменів і релігійного впливу, тобто вони повинні залишитися поза політикою і поза ідеологією, повинні залишитися вірними закону і найголовніше - науковій істині.

На початку двадцять першого століття на університетську систему освіти роблять вплив безліч чинників. Сучасний університет знаходиться в стані перманентного конфлікту, оскільки в рамках інституційної культури місія університету полягає в навчанні вісімнадцятирічних випускників середніх шкіл, незважаючи на те, що кількість дорослих студентів в університетах постійно росте. Це створює певні проблеми, оскільки інституційна політика традиційних вищих навчальних закладів до цих пір орієнтована на інтереси і потреби юних студентів.

Ще одна важлива межа, може навіть місія університетів майбутнього, — це розвиток і реалізація механізмів освіти протягом всього життя згідно з індивідуальною освітньою траєкторією. Однією із стратегічних цілей розвитку суспільства в двадцять першому сторіччі стануть: формування глобального інноваційного суспільства за допомогою поглиблення і розвитку інтеграції головних елементів трикутника знань - «освіта - дослідження - інновація»; великомасштабні інвестиції в людські ресурси; розвиток професійних навиків і практики наукових досліджень.

Саме тому випускники університетів залишаться вічними студентами впродовж всієї своєї професійної кар'єри.

(Збірник наукових статей за матеріалами XVII Міжнародної науково-практичної конференції (18-21 листопада 2008 року Ужгород (Україна) – Сніна (Словаччина)). – Ужгород: Ліра, 2009. – С. 91-102.)